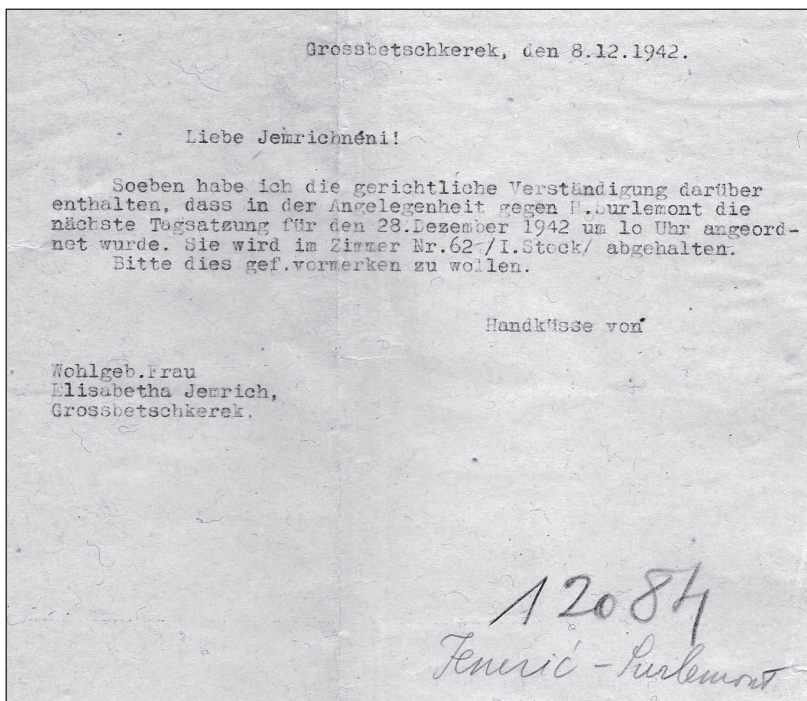

Várady Tibor

Fasizmus – becskerekai házi használatra

Jemricsnéni, alias Adolf Fichtner

Ebben az ügyben a főszereplő neve „Jemricsnéni”. Ez volt a köztudott neve. Akkor is, ha németül szóltak hozzá. Ezt látom nagyapám levelében, melyet németül ír 1942. december 8-án, a következő megszólítással: Liebe Jemrichnéni!

Tehát nem Liebe Frau Jemrics, vagy Liebe Tante Jemrich. A liebe („kedves”) mehet németül, de a „néni” marad, egybeírva a Jemriccsel. Egyébként a „néni” nem generációbeli különbséget jelzett (Jemricsnéni 1860-ban született, nagyapám 1867-ben – szóval valamivel fiatalabb volt a nagyapám, de egy hét évvel előttünk járó hölgy még nincs néni-távolságban). Arról volt inkább szó, hogy ezen a néven volt ismert, ez a név rögződött meg. Így hívták Becskereken magyar ismerősök is, szerbek is, németek is. Az iratokból látom azt is, hogy a lányneve „Schultz” volt. Nemzetisége az ítélet szerint is német. Azt nem tudom, hogy szláv vezetéknevet viselő férje minnek tartotta magát. Egy másik levélből az is látszik, hogy 1942-ben Jemricsnéni már özvegy – ezt jelzi a levél alján a „Wwe” – azaz Witwe.

Most, hogy próbálok visszaemlékezni, határozottan ismerősen cseng a név. Beugrik, hogy a Bega-parton lakott (ami vagy tény, vagy emlékeveredés). Az iratokban azonban nincs lakcím. (Valószínűleg azért nincs, mert minden iratot az ügyvédnek küldtek.) Az idézéseken sincs cím, csak azt látom a nyomtatványokon, hogy akiket tárgyalásra hívtak, „ingyen használhatják az állami vasutakat”. Erre azonban az adott esetben nem volt szükség, mert az érintettek valamennyien becskerekiek voltak (a nyomtatvány szerint petrovgradiak, mert Petrovgrad volt egy ideig a város hivatalos neve, bár a nagyapám Jemricsnéninek küldött német levélben Grossbetschereket ír). Cím nélkül nem tudom ellenőrizni, hogy valóban a Bega-parton lakott-e. Valamilyen személyes emlékkapcsolatot keresve eszembe jut, hogy egyszer találkoztam is vele, de ez nem biztos.

Egy-két nappal azelőtt, hogy hozzáfogtam volna Jemricsnéni történetének a megírásához, egy még régibb iratcsomóból került egy érdekes levél a kezembe. Alföldy Ede írta nagyapámnak Budapestről, 1918. október 28-án. Azt közli, hogy „tegnap, vasárnap” (azaz 1918. október 27-én) valaki értesítette, hogy fel fogják kérni, hogy legyen igazságügyi miniszter a Károlyi-kormányban. Alföldy Ede neves jogász volt, egy ilyen felkérés nem lett volna logikátlan. A levél azonban óvatos – és szellemes is. Le van írva, hogy sok a kerengő pontatlan hír, és fontolgatja, hogy érdemes lenne-e elfogadni a tisztséget – ha csakugyan jönne egy felkérés. Felteszi azt a kérdést is, hogy „ha nem lenne erőm ellenállni a csábításnak”, vajon milyen esélye is lenne a Károlyi-próbálkozásnak, mert e kormány „ez idők szerint kalandnál és izgalomnál aligha ígérhet egyebet”. Felhoz egy párhuzamot is azzal kapcsolatban, hogy mennyire valós az ő találkozása a miniszterséggel: „Talán úgy jártam, mint az egyszerű magyar, akit kérdeztek, hogy látta-e már valahol a császárt, és ő azt felelte, hogy »egyszer láttam, de az se ő volt.«” Én (az egyszerű író) is így valahogy vagyok Jemricsnéniel.

Kisgyermekkoromban még sok németet ismertem Becskereken (közöttük lehetett Jemricsnéni is – ha tényleg találkoztam vele). Német szlások is keringtek még, melyeket vagy értettem, vagy valamennyire értettem. Ilyen volt például: „Gottes schönste Gabe ist der Schwabe.” Magyarra (ríместül) így valahogy lehetne fordítani: „A legszebb amit Isten ad, az a sváb.” A hitleri idők előtt ez így vicces volt, és még rokonszenves is. A helyi németek is inkább tréfásan mondogatták, mint fontoskodva. Aztán a viccek terét is hitek töltötték be, és ezek között a mondás lebénult. Talán mozgásélyt nyerhetett volna a felsőbbrendűséget mutató szó szerinti értelmezés (nincs szebb ember, mint a sváb), de így sem ment. A mondás még a korábban felöltött mosolygúnyát viselte, és ebben nem lehetett peckesen masírozni. Mozdulni sem volt tanácsos.

Jemricsnéni nem járult hozzá Hitler jöveteléhez. Valószínűleg nem is igazán örült neki, de esélyt látott benne – mert össze volt veszve a szomszédjával. Ezt a szomszédot Arthur Sürlemonnak hívták. Korábban együtt ittak, pletykáltak és veszekedtek, majd a viták elmérgesedtek, és Sürlemon kitiltotta Jemricsnénit a házából. Körülbelül ekkor vonultak be a német megszállók Bánátba. Jemricsnéni már nyolcvanegy éves volt. Valamit tenni kellett.

A hadviselés módozatai közül a pletykaháború mutatkozott a legmegfelelőbb közegnek és színtérnek. Korábban a pletykák akkor nyertek megerősítést és tekintélyt, ha piaci témává váltak. Most itt volt a lehetőség, hogy a fasizmus témái közé kerüljenek. (Talán pontosabb lenne a „náci” kifejezés, de a helyi lakosok Szerbiában – Bánátot is beleértve – fasizmusról és antifasizmusról beszéltek.) Szóval Jemricsnéni úgy látta, hogy a Sürlemon szomszédjához kapcsolódó pletykák, ha az ember célszerűen válogat belőlük (és talán egy kicsit meg is toldja őket), méltánylást nyerhetnek az érkező hitleri eszmevilágban – és így alaposan odatromfol annak a szomszédnak, aki gorombán kitiltotta a házából.

1941. április 21-én (két héttel azután, hogy Hitler katonái átvették a hatalmat Becskereken) Jemricsnéni álnéven levelet ír a friss német hatalom katonai parancsnokságának. Az álnév megválasztása súlyt igyekszik adni a levélnek. Jemricsnéni álvezetékneként a „Fichtnert” használta, és ezzel máris tekintélyközelbe került. A vállalt keresztnév pedig egyenesen és egyértelműen „Adolf”. Egy Adolf Fichtner néven szignált levelet nem lehetett figyelmen kívül hagyni 1941 áprilisában. Adolf Fichtner (azaz Jemricsnéni) megírta a katonai parancsnokságnak, hogy szomszédja, Arthur Friedrich Sürlemon valótlanul állítja, hogy az első világháborúban német tiszt vagy altiszt volt, mert nem volt az. Ellenkezőleg, különböző ellenséges csapatokat vezetett át a határon (nincs pontosítva, hogy melyik határon) Németországba. Utána a felesége hamis belga útlevelet szer-

zett neki, és ő belgaként Szerbiába szökött. Ezenfelül „mindenfélét lehetne találni a lakásában, talán a zsidó Gyárfás pénzét és okmányait is”. Hozzá van téve, hogy Sürlemon korábban Gyárfás alkalmazottja volt. Ez eleendő volt ahhoz, hogy a Wehrmacht letartóztassa Sürlemon urat.

Az iratokból az is látszik, hogy Sürlemon csak négy napig volt német katonai fogságban. Ezalatt kiderült, hogy rágalmakról van szó – vagy legalábbis ezt állapította meg a Wehrmacht. A becskerekai ügyészség szerint „a német fegyveres erők minden állítást ellenőriztek”. (Tehát azt is, hogy „mindenfélét lehetne találni Sürlemon lakásában”). Kiderült az is, hogy Jemricsnéni írta a levelet. Ezt a lehetőséget valószínűleg Sürlemon vetette fel kihallgatása során. A felfedést megkönnyítette az a körülmény is, hogy kézzel volt írva a levél, Jemricsnéni nem használt írógépet.

Hogy ki is volt Sürlemon, az nem egészen világos. A keresztnév (Arthur Friedrich) németnek mondható. A vezetéknev kevésbé. Leginkább „Sürlemon”-ként van írva, de egy-két helyen „Surllemon”, egy helyen Sürlemon. Az ügyész cirill betűs beadványában „Сирлемон”. Ez inkább egy francia név irányába mutat. (Esetleg „Surllemon”?) Talán hugenotta volt? Az eljárás során németként azonosította magát. Aztán itt van a belga kötődés is. Vajon lehet-e ilyen helyzetekben kétely nélkül, bizonyossággal megállapítani egy azonosságot? Itt már behozom Wittgensteint is, aki könyvet írt a bizonyosságról (*Über Gewissheit*). A könyv számozott bejegyzéseket tartalmaz. A 470. bejegyzés szerint: „Miért nem kétséges, hogy L. W.-nek hívnak? Egyáltalán nem tűnik olyanak, amit minden további nélkül, kételytől mentesen le lehet szögezni. Nem szükséges azt gondolni, hogy ez egyike a kételyen felüli igazságoknak.”

Ha Wittgenstein Becskereken él, mindezt még pontosabban és szélesebb perspektívában is láthatta volna. Akkor tudta volna, hogy (kételyek alatt vagy felett) ő nemcsak L. W., azaz Ludwig Wittgenstein, hanem lehet W. L. (Wittgenstein Lajos), lehet Lj. V. (Ljudevit Vitgenštajn), sőt Ј. В. (Јудевит Витгенштајн) is – és így még jobban megvilágosodhatott volna benne az azonosságkételey lényege.

Sürlemonnal kapcsolatban az sem tisztázódott egészen, hogy mit csinált az első világháborúban. Volt német tiszt (vagy altiszt), vagy hazudta, hogy volt? A becskerekai szerb ügyész, akinek később hatáskörébe került az ügy, azt feltételezte, hogy a francia hadseregben volt hadnagy.

Mindenesetre a Wehrmacht Sürlemonnak adott igazat, Jemricsnéni pedig elítélte. Rentsch kerületi katonai parancsnok 200 birodalmi márka (Reichsmark) büntetést szabott ki azzal, hogy ez húsznapos elzárással helyettesíthető, ha nem fizetne. Jemricsnéni fizetett. A döntést „értésítésként” meg kellett jelentetni a *Torontál* napilapban:

1941 július 12

Értesítés

Jemrics Erzsébetet büntető rendszeti ítélettel 1941. jul. 10. névtelen levélírást és hamis vádakodásért 20 napi elzárásra változtatható 200 birodalmi márka pénzbüntetésre ítélték.

Nagybecskerek, 1941. jul. 10-én.

Rentsch s. k.
százados kerületi
katonai parancsnok

Itt egyébként látom, hogy az újságban Jemricsnéit az Erzsébetek közé sorolták. Az iratokban Elisabeth.

Az ügynek azonban ezzel még nincs vége. Sürlemon úr sem tudott csak úgy kilépni a hevületből, nem elégedett meg a Wehrmacht által kiszabott szankcióval, és bírósági feljelentést is tett Jemricsnéi ellen. A Wehrmacht előtt nem, de a bírósági eljárásban már ügyvédek is helyet kaptak. Jemricsnéi nagyapámát kérte fel, hogy képviselje, Sürlemon úr ügyvédje pedig Heklai Pál volt (Piroska nagynéném férje, azaz a Pali bácsi). A feljelentés nyomán Ivan Mirkov ügyész vádat emelt 1942 júliusában.

Egy párhuzamos ügy

1942 nyarán egy másik hasonló ügy is folyik. Nemcsak a nyolcvankét éves Jemricsnéni látott tekintélypótló esélyt a fasizmusban személyes perpatvarai kapcsán. Ezt érezhette a huszonhárom éves V. Ilona is, akit a főnöke, N. Emil sértett meg. Hogy mi történt Ilonával, azt A. Heinermann orvosi bizonylatából látom. Heinermann Péter régi ismerősöm szerint (aki a Matica srpska Levéltárában dolgozik Újvidéken, de becskerekai) az „A.” Alojzot jelzett. Heinermann doktor német nyelvű bizonylatában először is a neki szolgáltatott adatokat jegyzi fel. Ilona nyilatkozata szerint 1942. május 1-jén délután öt óra tájt a főnöke, N. Emil „kézzel és ököllel ütötte, húzta a haját, és lábbal is megrúgta”. Ezután a sérülések pontos leírása következik, majd a diagnózis, mely szerint a sérülések várhatóan tíz napon belül gyógyulnak, tartós következmény nélkül. Ebben az időben (1942 májusában) ennél sokkal drámaibb dolgok is történtek, de a személyes sértődéseket ritkán sikerül távlatba helyezni.

Júniusban Ilona nagyapámhoz fordult, de előzőleg „információkat adott a hatóságoknak”, tulajdonképpen feljelentést tett N. Emil patikus ellen. A feljelentésben az is látszik, hogy Ilona érezhette, hogy szüksége van egy kis fasizmus gyártotta lendületre is, hogy eredményesebben visszarúghasson. Ott áll, hogy N. Emil (azonkívül, hogy Ilonát ütötte és rúgta) tiltott rádióállomásokat is hallgatott és „szidalmazott vezető embereket, ezek között Hitler Adolf Führert”.

A tiltott rádióállomásokkal kapcsolatban személyes emlékek is beugranak. A német megszállás alatt apám is hallgatott mindenféle rádiót különböző nyelveken. Ahhoz még túl fiatal voltam, hogy tudjam, mit hallgatott (a megszállás vége felé, 1944-ben is csak öt éves voltam még), de emlékszem, hogy többször odébb csavarta a rádió keresópalcáját, ha valaki kopogott az ajtón. (Rendszerint kiderült, hogy kliens volt, aki munkaidő után érkezett, és miután az irodaajtóval sikertelenül próbálkozott, a lakásajtón kopogott.)

Nézegetve az ügyvédi lépések (és költségek) felsorolását, látom, hogy ezúttal nem a hagyományos pereskedés mezsgyéjén haladtak a dolgok. Leginkább olyan tételek vannak, hogy „többszöri hosszas megbeszélés az ügyféllel”, „megbeszélések az ellenféllel”, „megállapodás megszerkesztése”, „ismételt megbeszélések az ügyféllel és ellenféllel”.

Tulajd. szám	Datum Hh.kk.	T á r g y	Bevétel		Kiadás		Munkadíj	
			Din	p	Din	p	Din	l
	V.	Többnyiri csopas megbeszélés ügyfellet						
	"	develési ügyfellet						
	"	Megbeszélés ellenfellet						
	13.	Megállapodás megperzentése született megbeszélés ügyfellet és ellenfellet.						
	"	újholi megállapodás megperzentése és kivás.						
	V. 13.	Ellenfellet fizet költséggyekülteent 10.000.						
		Ügy befejeve 1942. VII. 13.						

Mindennek eredménye egy nyilatkozat volt, melynek több változatát látom az iratcsomóban. Ilona közlése először magyarul fogalmazódott, majd szerbül, és több módosítás után a szerb változat lett aláírva. A lényeg már az első változatban rögzítették, csak a részletek és árnyalatok módosultak. A kézzel írt magyar változatban többek között ez áll:

„Megbízta dr. Várady Imre ügyvédet, hogy N. Emil által elkövetett és rajtam esett sérülésekért részemre megfelelő elégtételt szerezzen.

Információim leadásakor, mivel ez nyomban az elszenvedett sérülések hatása alatt történt, s érthetően ingerült állapotban voltam, panaszkodtam, hogy [...] tilos rádiót hallgatott, vezető embereket, mint Hitler Adolf Führert szidalmazott. [...]

Kijelentem, ma már higgadt nyugodt lélekállapotban, hogy mindezeket izgatottságomban adtam elő, sajnálom, hogy erre elragadtattam magam, és ezennel mint fenn nem álló tényelődást kifejezetten visszavonom.”

A nyilatkozatban áll az is, hogy mivel N. Emil bocsánatot kért a testi sértésért, és kárpótlásként kifizetett 65 000 dinárt, Ilona az ügyet elintézettnak tekinti. Nagypám ügyvédi költségeit (10 000 dinárt) is N. Emil állta.

Az ügy 1942. július 13-án fejeződött be (miután Ilona és Emil, a nagypám közvetítésével, a fasizmust a végén mégis kihagyta a vitából).

Vissza Jemricsnéihez

Szintén 1942 júliusában, az ügyész rágalmozással vádolja Jemricsnéit. Augusztus elején nagyapám formai kifogásokat terjeszt elő. Lényegében azt állítja, hogy nem lehet büntetést kérni egy olyan tettért, melyért a vádlott már meg lett büntetve. (Mert a Wehrmacht már elítélte.) A bíróság nem így látta, az ügy folytatódott. Jemricsnéi magyarázni igyekezett a helyzetet. A magyarázatot részben a periratokban látom, részben egy négyoldalas német szövegben, mely kézzel íródott kockás lapokra – és mely nagyon nehezen olvasható. A kéziratban Jemricsnéi az ügyvédnek igyekszik beszámolni arról, hogy mi is történt. Feltételezem, hogy nagyapám nálam jobban tudott nehezen olvasható német kézírást kibetűzni, melyben latin és gót betűk keverednek. Meg aztán rá is kérdezhetett. Nekem csak itt-ott sikerült mondatokat és félmondatokat elolvasnom. De itt nem álltam meg. Eszembe jutott, hogy valaki, aki mélyebben kötődik a német nyelvhez, és akinek a gót betűkkel is van tapasztalata, több sikerrel járhat. Otthon az ember félhomályban is felismer bútorarabokat (és azt is tudja, hogy mi hiányzik). Talán ugyanígy, ha valaki otthonosan mozog egy nyelvi közegben, jobban látja, hogy mi mihez tartozhat, felismerheti a nehezen kivehető. Ezért kértem Erzsébet von Kontz segítségét (aki az első dokumentumpróza-kötetemet fordította németre), és neki – egy-két szó kivételével – sikerült mindent elolvasnia (és le is gépelnie).

Látom, hogy a feljegyzés azzal indul, hogy néhány évvel ezelőtt (néhány évvel 1942 előtt) ismerte meg Jemricsnéi Sürlemon urat és Sürlemonnét. Niederbacherék révén találkoztak. A Niederbacher házaspár egyszer Grazba utazott, és volt egy hölgy útitársuk, aki „Sürlemonnénak mondta magát”. Ez a megfogalmazás gyanút sejtet, és a további szöveg igazolja is a gyanút. Hónapokkal a grazi út után, 1939. április elején, Jemricsnéi azt hallotta ugyanis valakitől, hogy Sürlemon úr a napokban fog megesküdni azzal a hölgygel, aki Niederbacherékkal együtt utazott. Tehát hazugság volt, hogy már házasok. Jemricsnéi meg akart bizonyosodni. Elment az anyakönyvi hivatalba, hogy rákérdezzen. Ott azonban egy kisasszony azt mondta neki, hogy nem adhat ki adatokat. Jemricsnéi nem adta fel. Azt mondta, hogy egy meglepetést akar szervezni a házasoknak, és ezután a kisasszony mégis megmondta, hogy 1939. április 12-én lesz az esküvő. Tehát hazugság volt, hogy házasok – és ez felettébb gyanús.

Niederbacherék „csaknem minden szombaton” *Bowleabendeket*, azaz bőléesteket rendeztek, és ezeken megjelentek Sürlemonék és Jemricsnéi is. A feljegyzés szerint volt úgy, hogy Sürlemon úr olyan dolgokat me-

sélt, amit különben nem mesélt volna. Így volt például egyszer, amikor a felesége egy látogatás alkalmával már délután megivott tizenkét pohárka „Slivovitz und Likör”-t (azt hiszem, ezt nem kell magyarra fordítanom), és Sürlemon úr is ivott. Utána jött a Bowleabend, és Sürlemonné korábban ment haza. Tizenegy óra tájt hazamentek a többiek is, Sürlemon úr pedig a sarokig kísérte Jemricsnéit, és ekkor mondta el, hogy az első világháború alatt – bár német katona volt –, egy éjszaka idegen csapatokat vezetett át a határon Németországba. Jemricsnéi azt is leírja, hogy nem maga találta ki, hanem hallotta, hogy lehet, hogy Sürlemon Gyárfásnak (aki zsidó) a pénzét és ékszereit őrzi. A jegyzet beszámol arról is, hogy egy alkalommal Jemricsnéi jóindulatúan azt ajánlotta Sürlemon úrnak, hogy „feküdjön le, és aludja ki magát”. Jemricsnéi sorai arról is tájékoztatják a nagyapámat, hogy a Wehrmacht emberei háromszor is eljöttek hozzá, hogy kihallgassák az Adolf Fichtner néven írt levél tárgyában, ami roppant kellemetlen volt, mert a ház előtt ott álltak a szomszédok, és nézték, hogy mi történik.

Olvasva a feljegyzést (most már a gépelt, teljes szöveget) azt is látom, hogy valószínűleg igazam volt, amikor az jutott eszembe, hogy Jemricsnéi a Bega-parton lakott. Egy ponton az áll, hogy egy mészárosból is kapott információkat Sürlemon úrról, és ennek a mészárosnak az üzlete „itt van nálunk Kis-Amerikában”. Mivel tudom, hogy Kis-Amerika olyan városrész, mely körül U betű alakjában folyik a Bega, igen valószínű, hogy valóban a Bega-parton lakott.

Jemricsnéi mondatai néhány helyen emóciókat is mutatnak, például amikor leírja, hogy mit érzett, miután értesült arról, hogyan viselkedett Sürlemon úr az első világháborúban. „Oh, Istenem, mondtam magamban, féltő, hogy talán ismét valami gonoszat tesz Németországgal.” Többször emelkedik a szöveg hangulata az „Um Gotteswillen” (Isten szerelmére!) kifakadásig – jelezve, hogy mennyire megrökönyödött valamin.

Emócióelméletében, másokra is hivatkozva, Sartre azt mondja, hogy az emóciót az alkalmazkodás megszakadásának lehet tekinteni. Gondolkodom, hogy Jemricsnéi esetében nem a fordítottjáról van-e szó. Nem lehet-e éppen az emóció alkalmazkodás? Amikor odakinn a városban (és a történelemben) akkora a forrongás, a hangoskodás, talán éppen érzületekkel lehet alkalmazkodni. Vagy érzületek mutatásával. Ha érzelmesen mondja (nemegyszer), hogy *Mein Gott!* (Istenem!) és *Um Gotteswillen!* (Isten szerelmére!), talán elhiszik, hogy ő is oda tartozik (és Sürlemon úr fölé emelkedik). Igaz, a Jemricsnéi által fogalmazott hevületben ott érezhető még az amatőr színész és a nyolcvanegy éves néni akcentusa. Lehet, hogy ezért nem jött be igazán az alkalmazkodás – és így bukott le, ezért ismerték fel az Adolf Fichtner fedőnév mögött is.

A bíróság előtt a védekezés során már nem Jemricsnéni fogalmazványa a hangadó. Nagypám nem azt emeli ki, hogy Jemricsnéni féltette Németországot (attól a Sürlemon szomszédától, aki őt kitiltotta a lakásából). A védelem inkább azt próbálja magyarázni, hogy Jemricsnéni nem rosszindulatúan kitalált dolgokat írt le (álnéven), hanem olyasmit, amit hallott az utcán, és amit (italozás közben) maga a szomszéd mondott – nem zárva ki annak a lehetőségét, hogy valamit félre is érthetett. A bíróság szerint így is tiltott cselekményről (rágalmazásról) van szó, mert ellenőriznie kellett volna, amit állított, és mert a körülményekből az következik, hogy szándékosan rágalmazott. (Ami körülbelül meg is felelhetett a valóságnak. Lehet ugyan, hogy Jemricsnéni nagyjából elhitte, amit Adolf Fichtnerként írt, de a szándékos besározást nemigen lehet cáfolni.)

Az ítélet eredetije nincs az iratok között, ott van azonban egy német fordítás nagypám kézírásával. Azt nem tartom valószínűnek, hogy Jemricsnéni ne tudott volna szerbül. Az elképzelhető, hogy elbizonytalanodott, amikor szembesült a cirill betűs szerb szöveggel, és ezért segítette a nagypám. Az ítélet kéziratban sem több másfél oldalnál. Feltehetően átgepelte az írnokunk (a Göttel bácsi), ezután Jemricsnéni elvitte a gépelt példányt, a kézirat pedig megmaradt az iratcsomóban. Jemricsnénit harmincnapos szigorított börtönre ítélték – de egy évre felfüggesztve. Tehát nem kellett börtönbe vonulnia, ha egy éven belül nem követ el újabb bűncselekményt. Azt is mondhatjuk, hogy megúszta.

*

Végigolvasva a két ügyiratot, a felé a következtetés felé hajlok, hogy a fasiszmus házi használatban sem mutatkozott igazán sikeresnek Becskereken.

Ha félreteszem az iratokat és körülnézek, látom, hogy manapság sem szűntek meg a próbálkozások, hogy a nagy világmozgató hevületeket magánproblémák megoldására alkalmazzák. Varázsige-bitorlási kísérletek felbukkannak a terrorizmus és a terrorizmus elleni harc varázsigeinek korában is. Nemrég Oroszországban egy utas, amikor dugóba került, és úgy látta, hogy le fogja késni a repülőt, telefonon jelentette, hogy bomba van a repülőtéren – és a járatokat el is halasztották. Hasonló taktikát alkalmazott egy svájci asszony is, akinek a férje egy másik hölgy látogatása céljából repült volna. A megoldás itt is bombajelentés volt, és ez sikeresen megakadályozta azt, hogy a férj elrepüljön. Szóval nem lehet a kisembereket egészen kirekeszteni a világeseményekből.

Tovább töprengve a dolgokon megjelenik a kísértés, hogy kilépjek a dokumentumpróza műfajból, és arról is írjak, ami hiányzik az iratokból. Ezt a kísértést még valahogy legyűröm, de nem tudom megállni, hogy le-

írjam, milyen kérdéseket szeretnék megválaszolni. Egy novellaíró feltétlen elmondaná, hogy miért ütötte-verte Emil Ilonát. Nem kevés a lehetőség. Esetleg lopáson érte a patikus a laboránsnőt. De ide kellene még valami további hevületgerjesztő részlet vagy előzmény. Arra is el lehetne indulni, hogy sikertelen udvarlás nyomán eszkalálódtak a dolgok, és el nem fogadott ölelés indított fizikai tettlegességet. Azt is jó lenne tudni, hogy Emil valóban hallgatott-e tiltott rádiókat, és szidta-e Hitlert. Ilona visszavonta ezt az állítást, magyarázva, hogy a sérülések után, az ingerültség vezetett arra, hogy eltérjen a valóságtól. De ez valószínűleg nem így volt. Igaz, hogy inkább hevület, mint igazságszeretet vezethette, de feltehetően mégis igazat mondott (vagy nagyjából igazat) Ilona. Mivel felismerni vélem az ügyvédi megfogalmazásokat, azt mondanám (és írnám novellában), hogy az eredeti állítások visszavonása nem a valósághoz való visszatérés volt. Viszont része volt az egyezésnek – és részben igazolta a 65 000 dinár kifizetését. Szóval Emil valóban hallgatott tilos rádiókat, és valóban szidta Hitlert. De nem ez volt a bűne.

Jó lenne Sürlemont is közelebbről látni. Valóban rejtegetett zsidó értéktárgyakat? Nem tudom. Pali nagybátyám, aki képviselte a perben, talán tudhatta. Maguk az iratok találgatásra sem nyújtanak igazi támpontot. Azt hiszem, a véletlenül múltna, hogy melyik vonalat követném prózában.

Mi történt Gyárfással? Sikerült megszöknie, miután Sürlemonnál hagyott néhány vagyontárgyat? Vagy nem igaz, hogy Sürlemonnál hagyott valamit, hanem magával vitte, amit vihetett? Vagy nem sikerült megszöknie, és a belgrádi haláltáborban végezte életét, mint a legtöbb becskerekli zsidó? Legszívesebben azt a regényfonalat követném, hogy miután távoztak a németek, Gyárfás visszatér, és elhívja egy közös kávéra a Rózsa étterembe Jemricsnéit és Sürlemont.

És vajon antiszemitizmus vezérelte-e Jemricsnéit, amikor Fichtner Adolfként Gyárfás pénzét, értéktárgyait és dokumentumait is bevonta a feljelentésbe? Valószínűbbnek tartom, hogy nála a lényeg mégis a szomszédokkal való veszekedés és nem a zsidókérdés volt. Míg Jemricsnéivel kapcsolatban találgatok, próbálom felidézni, hogy rejtegettek-e valamit nálunk is a háború alatt zsidó barátok és ismerősök. Értéktárgyak tekintetében nem vagyok biztos, de tudom, hogy egy férfi néhány hétig nálunk rejtőzködött a padláson. Jemricsnéi ezt valószínűleg nem tudta. Ha tudja, feljelentett volna? Novellában inkább azt írnám, hogy nem. Ez áll közelebb ahhoz, amit az iratokból érzek.

Jemricsnéi szövegei meg az, hogy nagyapám hogyan fordul hozzá, sejtetnek valakit, alakul valamiféle kép. Akit látok, sovány lehetett, fekete hajú, talán nagy orrú, sötét ruhát hordott, Courths-Mahler-regényeket

olvasott – és személyes ismeretségek, barátságok vagy csetepaték irányíthatták az életét. Felhívtam egy kortársamat, hogy mond-e neki valamit a „Jemricsnéni”. Azt válaszolta, hogy csak arra emlékszik, hogy mondták, hogy egy kicsit hóbortos néni volt. Míg magam farigcsálok mozaikdarabkákat, hogy valahogy kitöltssem az üresen maradt részeket, úgy látom, hogy passzolna a képbe egy olyan feltételezés is, hogy Hitler leértelmeződött Jemricsnéni szemében, miután kiderült, hogy nincs belőle haszon a Sürlemon elleni fronton.

És végül jön a kérdés, hogy mi is lett Jemricsnéniel. Itt most vissza tudok lépni a dokumentumprózába. Nagypapám naplójában látom, hogy 1944. november 19-e tartalmas nap volt. Ekkor már nincsenek Becskereken a német megszállók, a partizánok vannak hatalmon. Rövid ideig működött Becskereken egy Népfelszabadító Bizottság, melynek a partizánok és kommunisták mellett egy-két olyan becskerekeli polgár is tagja volt, akik nem tartoztak a mozgalomhoz. Nagypapám is tagja volt. 1944. november 19-én volt a nemrég alakult Népfelszabadító Bizottság (Narodno-oslobodilački odbor) utolsó ülése. A napló szerint Kiselički titkár „beszámolt az odbor utolsó néhány heti működéséről, majd közölte, hogy Bánátban, s így Becskereken is, a katonaság vette át a közigazgatási hatalmat is, s így az odbor működése megszűnt”. Itt azonban nem áll meg az 1944. november 19-ei keltezésű naplóbejegyzés. Ez a nap vasárnap, és Erzsébet napja is. Nagypapám leírja, hogy a Népfelszabadító Bizottság ülése után gratulálni ment Liptay Erzsikéhez és Jemricsnénihez.

Még két naplóbejegyzés vonatkozik Jemricsnéniére. Az 1946. január 19-ei naplójegyzet szerint nagypapám aznap egy kártyapartin vett részt. Ez nem volt ritka. Szüleim rendszeresen jártak kártyázni, nálunk is voltak kártyapartik. Ha nálunk otthon volt az esemény, süteményosztáskor rövid időre – a húgommal és később az öcsémmel együtt – én is megjelentem. Apám rendszerint késett, vagy korábban hagyta ott a kártyázókat, mert dolga volt. Anyám nem késett, és nem ment el korábban. Ha Benczééknél volt a kártyaparti, szüleim többször engem is magukkal vittek, mert Benczéék fia osztálytársam volt. Nagypapám nem kártyázott, megmaradt a kibic szerepénél, csatlakozott a beszélgetésekhez, vagy csak üldögélt és merengett. Nem tudom, hogy kinél volt 1946. január 19-én a kártyaparti. Ez nincs feljegyezve a naplóban. Ott áll azonban, hogy a kártyapartin „mondták az asszonyok”, hogy Jemricsnéni nyolcvanhat éves korában elhunyt.

A január 20-ai naplóbejegyzés pedig azt mutatja, hogy aznap volt Jemricsnéni temetése. Délután három órára volt bejelentve.